

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ

Ο ANTONIO MOLINO ΣΤΗΝ ΚΕΡΚΥΡΑ, ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ ΚΑΙ ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΙΑ

Τά τελευταία χρόνια, έρευνώντας στά άνεξάντλητα άρχεία τής Βενετίας καί τής Ρώμης, είχα τήν τύχη νά έντοπίσω όρισμένες πολύ ένδιαφέρουσες, άγνωστες ώς τώρα, πληροφορίες γιά θεατρικές παραστάσεις στόν Χάνδακα τής Κρήτης τόν τελευταίο αιώνα τής βενετοκρατίας. Οί πληροφορίες αυτές έπαυξάνουν καί εμπλουτίζουν, κατά τρόπο άρκετά άποκαλυπτικό, τά ελάχιστα συγκεκριμένα στοιχεία πού μάς είναι ώς τώρα γνωστά γιά τό σημαντικό αυτό θέμα¹. Τίς νέες αυτές πληροφορίες είχα σκοπό νά τίς παρουσιάσω όλες μαζί συνοπτικά (έπιφυλασσόμενος νά τίς επανεξετάσω διεξοδικότερα σέ μιá γενικότερη μελέτη γιά τά *realia* τού Κρητικού Θεάτρου) στόν τιμητικό τόμο γιά τόν κορυφαίο μελετητή τού Κρητικού Θεάτρου καί τής Κρητικής Λογοτεχνίας γενικά, καί συνάμα σεβαστό καί άγαπητό φίλο καί συνά-

1. Έκτός από τίς έμμεσες μαρτυρίες πού άντλούμε από τά ίδια τά κείμενα τών έργων τού Κρητικού Θεάτρου, τίς σκηνικές οδηγίες πού τά συνοδεύουν καί διάφορες άλλες δευτερεύουσες πληροφορίες από χειρόγραφα πού τά διασώζουν ή από έντυπες εκδόσεις τους, ουσιαστικά είναι γνωστές πέντε μόνο συγκεκριμένες μαρτυρίες γιά θεατρικές παραστάσεις στόν Χάνδακα τής Κρήτης, πού όλες τους άνάγονται στό πρώτο μισό τού 17ου αιώνα: τό ποίημα τού Άνδρέα Cornago γιά μιá παράσταση τού «Pastor Fido» τού Guarini, πού δόθηκε τό 1611 στήν πόλη «*per opera del Capitan Livio Paolazzo* (τό επώνυμο είναι δυσανάγνωστο) *da Udine*» (Νικόλαος Μ. Παναγιωτάκης, Έρευναι έν Βενετία, *Θησαυρίσματα*, τ. 5, 1968, σ. 62), οί αυτόγραφες σημειώσεις τού Άνδρέα Cornago, τής ίδιας περίπου έποχής, στό χειρόγραφο Museo Civico Correr, ms. Correr 276, όπου γίνεται λόγος γιά τήν παράσταση κάποιας κωμωδίας (δ. π., σ. 62 σημ. 32), ή παράσταση τής «Amorosa Fede» τού Άντωνίου Πάντιμου στους γάμους τού Φραγκίσκου Querini μέ τήν Καλλέργα Καλλέργη (26 Σεπτεμβρίου 1619) (Alfred L. Vincent, Νέα στοιχεία γιά τό Μάρκο Άντώνιο Φώσκολο. ΈΗ διαθήκη του καί άλλα έγγραφα, *Θησαυρίσματα*, τ. 5, 1968, σ. 174), ή σημαντικότερη πληροφορία τού Ίωάννη Παπαδοπούλου (πού γεννήθηκε τό 1618) στά άνέκδοτα άκόμη άπομνημονεύματά του (Museo Civico Correr, ms. Provenienze Diverse 122b, τ. 1, φ. 66^{r-v}) (*Nel Carnevale et in altri tempi non facevano far oppere senon di Comedie, e nel Sermon Greco, nell' assedio però erano muttate le osanze primiere per amor o per forza e nella più parte anevano trallasciato li costumi di Paese*) (Μάρκου Άντωνίου Φώσκολου Φορτουνάτος, κριτική έκδοση, σημειώσεις, γλωσσάριο Alfred Vincent, Έράκλειο Κρήτης 1980, σ. ιθ' σημ. 21) καί, τέλος, ή γνωστή πληροφορία τού Νικολάου Κομνηνού Παπαδοπούλου, γιου τού συγγραφέα τών άπομνημονευμάτων Ίωάννη, ότι, όπως θυμάται, ή «Έρωφίλη» τού Γεωργίου Χορτάτση είχε παρασταθεί πολλές φορές στόν Χάνδακα καί πάντοτε άρρεσε (*ut memini, saepe in urbe Creta publice data, semper placuit*) (*Historia Gymnasii Patavini*, Βενετία 1726, τ. 2, σ. 306), πληροφορία πού όπωσδήποτε αναφέρεται σέ παραστάσεις τού έργου μετά τό 1645, μέσα στόν πολιορκούμενο Χάνδακα.

δελφο, κ. Στέλιο Ἀλεξίου. Δυστυχῶς ὅλες σχεδόν οἱ ἐρευνητικές σημειώσεις μου τῆς τελευταίας δεκαετίας, ὅπου περιλαμβάνονται καί οἱ ἀναφερόμενες στίς θεατρικές παραστάσεις στήν Κρήτη, βρισκονται σφραγισμένες καί ἀπρόσιτες στό ἐμπεριστάτο Ἑλληνικό Ἰνστιτοῦτο τῆς Βενετίας. Ἀναγκάζομαι λοιπόν νά παρουσιάσω στή μελέτη αὐτή ἓνα θέμα λιγότερο ἀποκαλυπτικό καί ρηξικέλευθο, ὅπωςδήποτε ὁμως σχετιζόμενο ἄμεσα μέ τό θέμα πού εἶχα τήν πρόθεση νά παρουσιάσω.

Πρόκειται συγκεκριμένα γιά τήν ἀρχαιότερη σχετική μέ θεατρικές παραστάσεις στήν Κρήτη πληροφορία πού μᾶς ἔχει σωθεῖ καί γιά τόν Ἀντόνιο Μολίνο, τόν ἀνθρωπο πού μαρτυρεῖται ὅτι τίς ὀργάνωσε. Ἡ πληροφορία εἶναι, ἀπό καιρό τώρα, γνωστή: περιλαμβάνεται στήν ἀφιέρωση (μέ χρονολογία 13 Νοεμβρίου 1561) πρὸς τόν Βενετό εὐγενῆ Ἰάκωβο Contarini, πού προέταξε ὁ Βενετός κωμωδιογράφος Λουδοβίκος Dolce (c. 1505-1568) στήν ἔκδοση ἑνός ἐκτενοῦς στιχουργήματος τυπωμένου στή Βενετία μέ τόν τίτλο: *I fatti e le prodezze di Manoli Blessi, strathioti, di messer Antonio Molino detto Burchiella* (con privilegio, in Vinegia, appresso Gabriel Giolito de' Ferrari, MDLXI· ἡ ἀφιέρωση στίς σσ. 3-6). Ὁ Dolce, ὅπως δηλώνει στήν ἀφιέρωσή του, ἦταν ὄχι μόνο συνάδελφος ἀλλά καί στενός φίλος τοῦ στιχουργοῦ (*essendomi il Molino carissimo amico e come fratello e maggiore honorando*). Μποροῦμε λοιπόν εὐλόγα νά θεωρήσουμε ὅτι ὅσα γράφει εἶναι ἔγκυρα καί ἀξιόπιστα, προερχόμενα πιθανότατα ἀπό τόν ἴδιο τόν Μολίνο, πού θά διάβασε ἀσφαλῶς καί θά ἔλεγξε τό περιεχόμενο τῆς ἀφιέρωσης τοῦ βιβλίου του, πρὶν τυπωθεῖ. Τό κείμενο αὐτό τοῦ Dolce εἶναι χωρίς ἀμφιβολία ἡ πλουσιότερη σέ πληροφορίες πηγή γιά τή ζωή καί τή δράση τοῦ Μολίνο: ὅλες οἱ ἄλλες σωζόμενες σχετικές πληροφορίες (δυστυχῶς δέν ἔχει ὡς τώρα ἐντοπισθεῖ γι' αὐτόν καμιά ἀρχειακή μαρτυρία) εἶναι εὐκαιριακές καί ἀποσπασματικές καί δέν ἔχουν ἀκόμη συγκεντρωθεῖ συστηματικά, οὔτε ἔχουν μελετηθεῖ ἱκανοποιητικά². Οἱ πληροφορίες γιά τίς πρώιμες καί τίς μεταγενέστερες θεατρικές καί τίς ἄλλες ἐπιδόσεις τοῦ Μολίνο περιέχονται στήν ἀρχή τῆς ἀφιέρωσης:

Messer Antonio Molino..., honoratissimo cittadino di questa città, è, come ogn'un sa, ornato di molte virtù, si come quello che da fanciullo si esercitò sempre ne gli studi che appartengono a huomo civile, come oltre ad altri eserciti lodati, in ballare, in saltare, sonare, cantare e in cotai cose, nelle quali di agilità e di gratia non hebbe paragone a' suoi tempi e così parimente in tutte quelle professioni che

2. Βλ. γι' αὐτόν Alfred Einstein, *The Greggesca and the Giustiniana of the Sixteenth Century*, *Journal of Renaissance and Baroque Music*, τ. 1 (1946), σσ. 19-32· τοῦ ἴδιου, *The Italian Madrigal*, translated by Alexander H. Krappe, Roger H. Sessions and Oliver Strunk, Princeton University Press 1949 (ἀνατύπωση 1971), τ. 2, σσ. 527-531· Louis Coutelle, *Le greghesco. Réexamen des éléments néogrecs des textes comiques vénitiens du XVIe siècle* (Παράρτημα «Ἑλληνικῶν», ἀρ. 22), Θεσσαλονίκη 1971, σσ. 14-35· A.L. Vincent, Antonio da Molino in Greece, *Ἑλληνικά*, τ. 26 (1973), σσ. 113-117· Paolo Fabbri, Fatti e prodezze di Manoli Blessi, *Rivista Italiana di Musicologia*, τ. 11 (1976), σσ. 182-196· Charles Warren, *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, edited by Stanley Sadie, Λονδίνο 1980 (ἔφεξις = *NGD*), τ. 12, σσ. 466-467· Manlio Cortelazzo, Esperienze ed esperimenti plurilinguistici, *Storia della Cultura Veneta*, τ. 3, II, Vicenza 1980, σσ. 199-204, καί Giorgio Padoan, *La commedia rinascimentale veneta*, Vicenza 1982, σσ. 196-199, 206-210 καί passim, ὅπου σημειώνεται καί ἡ προγενέστερη βιβλιογραφία.

a giovani si accongevano. Ne trovò mai alcuno che per esser da lui avanzato l'odiasse, anzi che non l'amasse sommamente. Dipoi ne' più maturi anni dandosi alla mercantia andò in più parti del Levante, non tralasciando però alcuna delle sovradette virtù. Onde avvenne che, per non istare otioso, in Corfù e in Candia cominciò a eserc <i> tarsi in recitar comedie. Di donde ritornato, insieme con frate Armonio e con suoi compagni levò un'Academia di Musica, la quale era gratissima a tutta la città. Onde, per più stabilire la detta Academia, volle mostrar quanto in rappresentare esse comedie valesse. E fu il primo che le mutò in più lingue. Nelle quali divenne così chiaro, che oltre alla lingua comune italiana, contrafacendo la greca e la bergamasca, passò in quelle così avanti, che egli si può chiamare il Roscio della nostra età. Il perché è avvenuto che egli fu sempre caro a ciascun nobile e in tanta stima e riputatione comunemente presso di ciascuno, che, quando è stato fama che la sua persona intervenisse in alcuna comedia, è stato tanto il concorso di ciascuna qualità di persone, che a pena vi potevano capere. Ora, quantunque egli sia così raro nel recitare, non è che altrettanto e più non si sia dimostro nello scrivere. Onde, spesso si son veduti de' suoi versi nell'una e nell'altra di queste due lingue di tanta perfettione, che possono contendere col Bembo e col Petrarca³.

Προτού προχωρήσουμε στην εξονυχιστική διερεύνηση της συγκεκριμένης αυτής μαρτυρίας για παραστάσεις κωμωδιών στην Κέρκυρα και στην Κρήτη, θεωρούμε σκόπιμο και χρήσιμο να ανακεφαλαιώσουμε όσα είναι γνωστά για τον φερόμενο ως οργανωτή τους, τον ιδιόρρυθμο εκείνον και χαρισματικό Βενετό στιχουργό, ήθοιο και μουσικό του 16ου αιώνα, πού, όπως είπαμε, δέν έχει ακόμη αποτελέσει αντικείμενο ειδικής μελέτης, όπου νά συγκεντρώνονται και νά συνεξετάζονται όλες οι σωζόμενες πληροφορίες για τό πρόσωπό του.

Ο Ἀντόνιος Molin(o), έπονομαζόμενος Burchiella, ήταν γνωστότατη μορφή της λογοτεχνικής, της θεατρικής και της μουσικής ζωής της Βενετίας του 16ου αιώνα. Στην άφιέρωσή του ο Dolce αναφέρει ρητά ότι ο Molino άνήκε στην τάξη τών άστών της Βενετίας (*cittadino di questa città*), πράγμα πού σημαίνει ότι δέν μπορεί νά είχε καμία συγγενική σχέση με τή γνωστή συνεπώνυμη οικογένεια Βενετών πατρικίων⁴. Ο Dolce σέ μεταγενέστερο κείμενό του, σέ μιάν άλλη άφιέρωση, προς τόν ίδιο τόν Molino αυτή τή φορά, πού προτάσσεται στην έκδοση της τραγωδίας του «Marianna» (πρωτοτυπώθηκε τό 1565 στη Βενετία, αλλά θά παραστάθηκε ασφαλώς νωρίτερα, μέ συμμετοχή, όπως αναφέρεται, και του Molino ως ήθοιοιού), γράφει ότι ο Molino είχε γεννηθεί από πατέρα και από μητέρα εύγενεις (*nato di padre e di madre legittimamente nobili*)⁵. Ασφαλώς όμως πρόκειται για φιλοφρόνηση του Dolce προς τόν

3. Ὀλόκληρη ή άφιέρωση άναδημοσιεύεται από τόν Κωνσταντίνο Ν. Σάθα, *Μνημεία Ἑλληνικής Ἱστορίας. Monuments inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Age*, τ. 8, Παρίσι 1888, σσ. 471-472, και τμήματά της σέ όλες σχεδόν τίς μελέτες για τόν Molino.

4. Ὅπως, λόγου χάρη, πιθανολογεί ο G. Padoan, *δ. π.*, σ. 158 σημ. 4.

5. A. Einstein, Greghesca, *δ. π.*, σ. 20. Μεταφέρω εδώ όλόκληρο τό άπόσπασμα της άφιέρωσης, όπου επαναλαμβάνονται συνοπτικότερα οι πληροφορίες για τόν Molino πού περιέχονται και στην άφιέρωση του 1561: *Voi sete nato di padre e di madre legittimanente nobili, e da fanciullo*

φίλο καί συνεργάτη του: τό πολύ πολύ, αυτό πού μπορούμε νά υποθέσουμε ότι έννοει είναι ότι ή οίκογένεια του Molino είχε ή κολακευόταν νά πιστεύει ότι είχε τίτλο δευτερεύουσας ευγένειας σέ κάποια πόλη του Veneto (ίσως στή Βιτσέντζα, όπως έχει υποτεθεί, εξαιτίας μάλλον τής σχέσης του Molino μέ τή Maddalena Casulana). Ἐάν ὁ Molino είχε πράγματι τίτλο βενετικής ευγένειας, αυτό θά δηλωνόταν ἀπαρέκκλιτα πρὶν ἀπό τό ὄνομά του (clarissimo, illustrissimo κ.λ.) στά διάφορα δημοσιεύματά του καί στίς ἄλλες μνείες πού ὑπάρχουν γι' αὐτόν.

Δέν είναι γνωστό οὔτε πότε ἀκριβῶς γεννήθηκε, οὔτε πότε ἀκριβῶς πέθανε. Τά τελευταία δημοσιεύματά του χρονολογούνται στό ἔτος 1572⁶, καί ὅπωςδήποτε ὁ θάνατός του δέν πρέπει νά ἀπέχει πολύ ἀπό τή χρονολογία αὐτή. Ἦταν ἤδη σέ προχωρημένη ἡλικία, ἀφοῦ, όπως ἀναφέρει ὁ ἴδιος σέ ποίημά του, τό 1568 είχε περάσει πιά τά ἑβδομήντα (*Thora chie passo 'l cronni settenari*)⁷. Πόσα χρόνια τά είχε περάσει δέν μπορούμε νά ξέρουμε, πάντως ἀπό τή διατύπωση συνάγεται, νομίζω, ότι δέν τά είχε περάσει παραπάνω ἀπό ἓνα ἕως τρία χρόνια τό πολύ. Συνεπῶς, πιθανότατα γεννήθηκε ἀνάμεσα στά ἔτη 1495 καί 1497⁸. Ἡ παιδεία του φαίνεται γενικά περιορισμένη: ὅλα τά κείμενά του, χωρίς ἐξαίρεση, εἶναι κείμενα λαϊκά, προοριζόμενα γιά εὐρύτερο ἀναγνωστικό κοινό (*volgari lettere*, όπως γράφει καί ὁ Dolce) καί ὄχι γιά κοινό μέ ὑψηλότερες ἀπαιτήσεις καί πιό ἐκλεπτυσμένες προτιμήσεις. Ἀπό τήν παιδική του κιόλας ἡλικία (*da fanciullo*) είχε δεῖξει πλούσιο ἄλγαντο στό τραγούδι, στό παίξιμο μουσικῶν ὀργάνων, στόν χορό καί στήν ποίηση, ἀκόμη καί στίς πολεμικές τέχνες, καί γενικά σέ καθετί πού ἀπαιτοῦσε εὐκινησία καί χάρη, καί οἱ δεξιότητες του αὐτές σέ συνδυασμό μέ τόν προσηνή χαρακτήρα του τοῦ εἶχαν ἐξασφαλίσει τή συμπάθεια ὅλων τῶν συμπολιτῶν του, εὐγενῶν, ἀστῶν καί πληθείων. Σέ ὠριμότερη ὁμως ἡλικία (*ne' più maturi anni*), συνεχίζει ὁ Dolce, ὁ Molino ἄρχισε νά ἀσχολεῖται μέ τό ἐμπόριο, καί ὡς ἔμπορος ἐπισκέφθηκε πολλά λιμάνια τῆς Ἀνατολῆς. Ὅμως καί ἐκτός Βενετίας δέν παραμελοῦσε τίς καλλιτεχνικές του ἐνασχολήσεις, καταφέροντας νά ὑπηρετεῖ παράλληλα καί τόν κερδῶ Ἐρμη καί τίς Μοῦσες. Καί στό σημεῖο αὐτό ἀκριβῶς, γιά τοῦ λόγου τό ἀληθές, ὁ Dolce μᾶς βεβαιώνει ότι ἀπό τότε χρονολογεῖται ἡ πρώτη ἐνασχόληση τοῦ Molino μέ τή θεατρική πράξη: γιά νά διασκεδάξει τήν ἀνία του κατά τίς πολύμηνες ἀσφαλῶς παραμονές του στήν Κέρκυρα καί στήν Κρήτη, ὅπου βρισκόταν ὡς ἐμπορευόμενος ἢ καί ὡς ναυτικός⁹ (συνηθέστα-

applicaste l'animo ad ogni bella virtù, degna di gentiluomo. Onde poi in maneggiare arme, in musica, in agilità e destrezza del corpo, e nelle volgari lettere sete riuscito perfetto. Oltre a ciò dandovi alla lingua Greca e alla Bergamasca più volte, queste per vostro diporto contrafacendo, e componendo e recitando comedie, avete ottenuto il nome del primo che in questa Città si abbia lasciato giammai vedere e udire in scena.

6. P. Fabbri, ὁ. π., σ. 185.

7. Ὁ. π., σ. 187.

8. Ὁ Α. Einstein (Greghesca, ὁ. π., σ. 20), πού ἀγνοεῖ τό ποίημα τοῦ 1568, τοποθετεῖ τή γέννησή του ἀνάμεσα στά 1500 καί στά 1510, ἐνῶ ὁ P. Fabbri (ὁ. π., σ. 187), πού τό γνωρίζει, γύρω στά 1495.

9. Στά ταξίδια του στήν Ἀνατολή εἶχε, ἐννοεῖται, ἐπισκεφθεῖ καί ἄλλες πόλεις. Ὁπιζ. λόγου χάρη, τή Βηρυτό καί τήν Ἀλεξάνδρεια (L. Coutelle, ὁ. π., σ. 45 σημ. 2 καί 3).

τος συνδυασμός ιδιοτήτων εκείνη τήν εποχή), άρχισε νά οργανώνει παραστάσεις κωμωδιών, έρασιτεχνικές άσφαλώς και αυτοσχέδιες, μέ δικά του ίσως έργα ή τό πιθανότερο μέ έργα από τό ύπάρχον ήδη περιορισμένο ρεπερτόριο τής Ιταλικής κωμωδιογραφίας (ή *commedia dell' arte* βρισκόταν άκόμη στά σπάργανα). Άπό τίς έμπορικές αυτές δραστηριότητες πλούτισε, όπως φαίνεται, αρκετά, και κάποια στιγμή έπιστρέφοντας στή Βενετία αποφάσισε νά εγκαταλείψει τίς περιπλανήσεις του, και άρχισε νά επιδίδεται μέ πάθος στό θέατρο και στή μουσική, όχι ίσως ως επαγγελματίας αλλά ως ένθουσιώδης έρασιτέχνης, άφου είναι πολύ πιθανό ότι συνέχισε τήν έμπορική του δραστηριότητα και μετά τήν όριστική του εγκατάσταση στή Βενετία, όπως δείχνουν ή οικονομική ευχέρεια και οι κοινωνικές διασυνδέσεις του. Ίδιαίτερη άδυναμία φαίνεται ότι έδειχνε γιά τό θέατρο, γράφοντας ο ίδιος και παίζοντας κωμωδίες ή μετέχοντας σέ έργα φίλων του ως ήθοποιός. Γρήγορα ή φήμη του ως κωμικού συγγραφέα και ως ταλαντούχου ήθοποιού άπλώθηκε σέ όλόκληρη τή Βενετία και, όπως μάς λέει ο Dolce, ή συμμετοχή του σέ οποιαδήποτε θεατρική παράσταση αποτελούσε καλλιτεχνικό γεγονός γιά τήν πόλη και συγκέντρωνε πολύ κόσμο. Οι πληροφορίες πού διαθέτουμε γιά τή μετέπειτα ζωή του προέρχονται κυρίως από τά έργα του και δέν είναι πολλές ούτε σαφείς.

Ή χρονολογία τής έπιστροφής και τής όριστικής εγκατάστασής του στή Βενετία δέν είναι δυνατό νά καθορισθεί μέ ακρίβεια. Τά πρώτα λογοτεχνικά κείμενά του πού τυπώθηκαν είναι μερικά Ιταλικά ποιήματά του πού μελοποίησαν και περιέλαβαν σέ μουσικές συλλογές τους δύο γνωστοί μουσικοί τής εποχής, ο Costanzo Festa (1538) και ο Giordano Passetto (1541)¹⁰, πράγμα πού δείχνει ότι αρκετά νωρίς είχε αναπτύξει σχέσεις και γνωριμίες μέ επίσημους μουσικούς κύκλους τής Βενετίας. Θά μπορούσαμε ίσως, συμβατικά, νά θεωρήσουμε τήν πρώτη από τίς χρονολογίες αυτές ως *terminus post quem* τής όριστικής εγκατάστασης του Molino στή Βενετία. Όπως δέποτε ή παρουσία και ή λογοτεχνική και θεατρική δραστηριότητά του στή Βενετία πρέπει νά χρονολογούνται αρκετά χρόνια πριν από τήν πρώτη εμφάνιση του *grecchesco* σέ κωμωδία, μιά «λογοτεχνική» καινοτομία τής οποίας, όπως θά δούμε, θεωρείται ο κυριότερος είσηγητής (όχι όμως και ο πρώτος, άφου υπάρχουν ένδείξεις ότι ή έλληνική γλώσσα είχε χρησιμοποιηθεί και παλαιότερα στή Βενετία σέ Ιταλικά λαϊκά λογοτεχνικά και διαλογικά - θεατρικά κείμενα)¹¹: ή πρώτη λειτουργική χρήση του *grecchesco* εμφανίζεται σέ μιά κωμωδία του γνωστότατου Βενετού κωμωδιογράφου Άνδρέα Calmo (1510-1571), στενότατου φίλου και κουμπάρου του Molino, στή

10. Emil Vogel-Alfred Einstein - François Lesure-Claudio Sartori, *Bibliografia della musica italiana vocale profana pubblicata dal 1500 al 1700*, nuova edizione interamente rifatta e aumentata con gli indici dei musicisti, poeti, cantanti, dedicatari e dei capoversi dei testi letterari (έφεξής = *Bibliografia*), Pomezia 1977, τ. 1, σ. 630 άρ. 670 και τ. 2, σ. 1314 άρ. 2147.

11. Βλ. π.χ. τή μελέτη του M. Cortelazzo, *Nuovi contributi alla conoscenza del grechresco, L'Italia Dialettale*, τ. XXXV (1972), σσ. 53-56. Ή κωμική χρήση τής έλληνικής γλώσσας σέ θεατρικές παραστάσεις, όχι όμως στή μορφή και στήν έκταση πού θά καθιερώσει άργότερα ο Molino, αποδίδεται σέ έναν γνωστό ήθοποιό τής Βενετίας, τον Ραγουζαίο Ivan Paulovic, γνωστότερον ως Zuan Polo (Liombardi) (G. Padoan, *δ. π.*, σσ. 44 σημ., 6, 56-59, 81-83, 88-89, 95-96), πού πέθανε τό 1540, ίκανότατο νά μιμείται από σκηνης διάφορες γλώσσες και διαλέκτους.

«Rodiana», πού πρωτοπαραστάθηκε τό 1540 αλλά τυπώθηκε αργότερα (1553)¹². Τό πρώτο βιβλίο μέ τό όνομα του Molino τυπώθηκε τό 1548 και έχει τόν τίτλο: *Dialogo over contrasto d'amore di messer Antonio Molino cognominato Burchiella* (In Vinegia, per Comin da Trino, MDXLVIII). Παρόλο πού υπογράφει και τήν αφιέρωση του διαλογικού αυτού στιχουργήματος (*A gli ingenuosi giovani et alle donne non men ardite che belle*), όπου μάλιστα ισχυρίζεται ότι τό έγραψε σε νεαρότατη ηλικία (*nei miei più teneri anni*), τό έργο αυτό δέν είναι δικό του. Ποιητής του είναι ένας προγενέστερος (πέθανε τό 1525) poeta minor από τή Βολωνία, ό Ίωάννης Άνδρέας Garisendi, και τό ίδιο αυτό έργο είχε τυπωθεί τρεις τουλάχιστον φορές προηγουμένως στη Βενετία (1518, 1520, 1522) μέ τό ψευδώνυμο Achillino da Bologna¹³. Η άνευδοίαστη ιδιοποίηση ενός ξένου έργου, και μάλιστα τυπωμένου, από τόν παραγωγικότατο και ταλαντούχο Molino είναι άνεξήγητη. Τό ένδεχόμενο ότι ίσως έλαβε μέρος σε κάποια δημόσια απαγγελία του έργου αυτού¹⁴ (πού δέν είναι θεατρικό, αλλά ή διαλογική μορφή του θά μπορούσε ίσως νά τό καταστήσει κατάλληλο για κάποιου είδους δημόσια παρουσίαση) δέν απαλλάσσει τόν Molino από τό στίγμα του σφετερισμού ξένης πνευματικής ιδιοκτησίας.

Τό περίεργο στην περίπτωση του Molino είναι ότι όλες σχεδόν οι πληροφορίες, πού δέν είναι, όπως είπαμε, πολλές, για τις λογοτεχνικές, τις θεατρικές και τις μουσικές δραστηριότητες του συγκεντρώνονται στις δύο τελευταίες δεκαετίες της ζωής του, μετά τά πενήντα του. Αναφέρεται, λόγω χάρη, άνάμεσα στα πρόσωπα πού εμφανίζονται και συνομιλούν και νά αφηγούνται ιστορίες στο έργο «Le piacevoli notti» του Ίωάννη Φραγκίσκου Straparola, πού πρωτοτυπώθηκε τό 1550 στη Βενετία: ό «*faceto Antonio Molino detto Burchiella*» μέ μία συντροφιά εύγενών, άνδρών και γυναικών, προσκαλείται σ' ένα palazzo στο Murano και στη διάρκεια της σύντομης παραμονής του εκεί του δίνεται ή ευκαιρία νά επιδείξει τις μεγάλες υποκριτικές και αφηγηματικές του ικανότητες (χρησιμοποιώντας μάλιστα μέ κωμικό τρόπο και τή διάλεκτο του Bergamo), καθώς και τό τάλαντό του στο τραγούδι, στο λαγούτο και σε άλλα μουσικά όργανα και στον χορό¹⁵. Αναφέρεται επίσης ως ήθοποιός πού έλαβε μέρος στην «Zingana» του Gigio Artemio Giancarli, πού πρωτοτυπώθηκε στη Μάντοβα τό 1545, σε μία παράσταση πού δόθηκε αργότερα, άγνωστο όμως ακριβώς πότε, στη συνοικία του Αγίου Στεφάνου της Βενετίας. Έπαιξε επίσης σε δύο έργα του φίλου του Λουδοβίκου Dolce, στη «Marianna» (1565) και στις «Troiane» (1567)¹⁶. Τις υποκριτικές του ικανότητες επαινεί επίσης κι ένας άλλος λιγότερο γνω-

12. Για τις σχέσεις του Calmo μέ τόν Molino οι ενδείξεις είναι πολλές: ό Calmo του άπευθύνει μία επιστολή και τόν αναφέρει μέ πολλή συμπάθεια σε άλλες (βλ. *Le lettere di messer Andrea Calmo riprodotte sulle stampe migliori*, con introduzione ed illustrazioni di Vittorio Rossi, Τορίνο 1888, σσ. XXXV-XXXVI, 151, 155). Βλ. και παρακάτω, σ. 272.

13. Βλ. G. Padoan, *Momenti del rinascimento veneto*, Πάδοβα 1978, σ. 201, και του ίδιου, *Commedia, δ. π.*, σσ. 32 σημ. 38.

14. G. Padoan, *Commedia, δ. π.*, σ. 158 σημ. 5.

15. P. Fabbri, *δ. π.*, σσ. 195-196. Για τό έργο αυτό του Straparola βλ. Ginetta Auzzas, *La narrativa nella prima metà del Cinquecento, Storia della Cultura Veneta*, τ. 3, II, Βιτσέντζα 1980, σσ. 128-132.

16. G. Padoan, *δ. π.*, σ. 207.

στός κωμωδιογράφος τῆς ἐποχῆς, ὁ Μαρίνος Negro, στήν ἀφιέρωση τῆς κωμωδίας του «La Pace» (1561) (*io pienamente lodo il piacevole et pieno di soggetto messer Antonio da Molino detto Burchiella*)¹⁷. Οἱ χρονολογίες πού σημειώνονται πλάι στά ἔργα αὐτά εἶναι οἱ χρονολογίες τῶν πρώτων ἔντυπων ἐκδόσεών τους, πού ὁμως δέν ἀπέχουν συνήθως πολύ ἀπό τίς χρονολογίες τῆς πρώτης παράστασής τους στή Βενετία, κι αὐτό σημαίνει ὅτι ὁ Molino συνέχιζε τή θεατρική δραστηριότητά του ὄχι μόνο στήν ἔκτη ἀλλά ἴσως καί στήν ἑβδομη δεκαετία τῆς ζωῆς του.

“Ὅπως εἶδαμε, ὁ Dolce ἀποδίδει ρητά στόν Molino τό εὔρημα τῆς χρησιμοποίησης διάφορων γλωσσῶν καί διαλέκτων σέ κωμωδίες (*fu il primo che le mutò in più lingue*), καί εἰδικότερα τῆς ἑλληνικῆς καί τῆς διαλέκτου τοῦ Bergamo. Τό ἴδιο μαρτυρεῖ καί ὁ Φραγκίσκος Sansovino ἀργότερα, ἀναφέροντας εἰδικότερα τήν ἑλληνική καί τή σλαβική (*huomo piacevole et che parlava in lingua greca et schiavona corretta con l'italiana, con le più ridicolose et strane inventioni et chimere del mondo*)¹⁸. Τίς ξένες αὐτές γλώσσες θά τίς εἶχε ἀκούσει καί θά τίς εἶχε μάθει καί στήν ἴδια τή Βενετία, ἀλλά κυρίως κατά τή διάρκεια τῶν ἐμπορικῶν ταξιδιῶν του στήν Ἀνατολή. Κατά τήν παραμονή του στήν Κέρκυρα καί στήν Κρήτη, καί σέ ἄλλα ἴσως λιμάνια τῆς ἑλληνοφώνης Ἀνατολῆς, θά εἶχε ἀποκτήσει ἢ θά εἶχε καλλιιεργήσει τίς γνώσεις του τῆς ὀμιλούμενης ἑλληνικῆς γλώσσας ἀσφαλῶς ὄχι στήν ἐντέλεια, ἀλλά ἀρκετά γιά νά συνεννοεῖται μέ εὐχέρεια στίς ἐμπορικῆς συναλλαγές καί στίς ἀνθρώπινες συναναστροφές του. “Ὅπως ἀφήνει νά ἐννοηθεῖ ὁ ἴδιος, τή νεοελληνική γλώσσα τήν ἔμαθε, ὅσο τήν ἔμαθε, μέ ἀρκετό κόπο:

*Mo per chie pochi sa sta lenga Grega,
chie imparar no se pol senza so costo*¹⁹.

“Ὅπως εἶδαμε, ἡ communis opinio τῆς ἐποχῆς του ἦταν ὅτι σ' αὐτόν ὀφείλεται ἡ υἰοθέτηση καί ἡ εὐρύτερη καθιέρωση τῆς χρήσης τῆς νεοελληνικῆς ὡς κωμικῆς γλώσσας. Δέν πρόκειται ὁμως γιά τή νεοελληνική γλώσσα ἀλλά γιά τό greghesco: ὁ Molino δέν συνέθεσε ποτέ του οὔτε ἕναν ὀλόκληρο στίχο στήν ὀμιλούμενη ἑλληνική τῆς ἐποχῆς του καί εἶναι ἐξαιρετικά ἀμφίβολο ἂν μποροῦσε νά τή γράφει. Τό greghesco, ὅπως εἶναι γνωστό, εἶναι ἕνα περίεργο κρᾶμα κοινόχρηστων καί στερεότυπων ἑλληνικῶν λέξεων καί μικρῶν φράσεων πού παρεμβάλλονται, σέ περιορισμένη πάντως ἔκταση, σέ λογοτεχνικά κείμενα, κατά κανόνα κωμικῆς ὑφῆς, γραμμένα στή βενετική διάλεκτο, ἀποδιδόμενη ὁμως μέ ἑλληνική προφορά καί μέ πολλά γραμματικά καί συντακτικά σφάλματα²⁰. Ἡ τεχνητή αὐτή γλώσσα ἀσφαλῶς δέν ἀντικαθρεφτίζει, ἀλλά ἀπλῶς σατιρίζει τή γλώσσα τῶν Ἑλλήνων τῆς Βενετίας καί τῶν ἑλληνοφώνων μισθοφόρων stradioti στήν ὑπηρεσία τῆς Γαληνοτάτης, πού δέν

17. Ὁ. π., σ. 164.

18. *Venetia città nobilissima e singolare*, descritta in XIII libri da M. Francesco Sansovino, Venezia, Iac. Sansovino, 1581, σ. 168.

19. P. Fabbri, Ὁ. π., σ. 190 (ἀπό τό δέκατο canto τῶν «I fatti e le prodezze»).

20. Γιά τό greghesco, μετά τό βιβλίον τοῦ L. Coutelle, ὅπου σημειώνεται ἡ κυριότερη (ἀλλά ὄχι ὀλη) προγενέστερη βιβλιογραφία, βλ. M. Cortelazzo, Nuovi contributi, Ὁ. π., σσ. 50-64, καί Lucia Lazzerini, Il «greghesco» a Venezia tra realtà e ludus. Saggio sulla commedia poliglotta del Cinquecento, *Studi di Filologia Italiana*, τ. 35 (1977), σσ. 29-95 (πού περιορίζεται μόνο στίς κωμωδίες καί δέν συνεξετάζει τά ἔργα τοῦ Molino).

γνώριζαν καλά και δέν ξαμθαν ποτέ νά μιλοῦν και νά προφέρουν σωστά τήν ἰταλική γλώσσα. Ὁ Molino χρησιμοποίησε τά ἑλληνικά του μέ σκόπιμη και εὐρηματική ὑπερβολή, προσδίδοντάς τους ἔτσι μεγαλύτερη κωμικότητα. Μέ ἄλλα λόγια, τό greghesco μοιάζει λίγο πολὺ μέ τά ἑλληνοαρμενικά, τά ἑλληνοαμερικανικά, κ.τ.λ., πού ἀκούονται και σήμερα στίς νεοελληνικές ἐπιθεωρήσεις και σέ ἄλλα νεοελληνικά θεάματα και ἀκροάματα, μέ τή σημαντική βέβαια διαφορά ὅτι ὁ Molino κατάφερε νά καθιερώσει γενικότερα τό greghesco ὡς κωμική γλώσσα στή Βενετία χρησιμοποιώντας το σέ ὅλα σχεδόν τά ἔργα του και ἐπηρεάζοντας και τούς κωμωδιογράφους τῆς ἐποχῆς του. Μπορεῖ δηλαδή νά θεωρηθεῖ ὡς εἰσηγητής ἐνός συρμού κωμικῆς γλώσσας. Καί οἱ τρεῖς κωμωδιογράφοι πού χρησιμοποίησαν τό greghesco σέ κωμωδίες τους ἦταν, ὅπως εἶδαμε, φίλοι και γνωστοί του: ὁ Calmo στά ἔργα του «Rodiana» (1540, 1553), «La Spagnolas» (1551) και «Il Travaglia» (1556), ὁ Giancarli στά ἔργα του «Carpargia» (1544) και «Zingana» (1546) και ὁ Negro στό ἔργο του «La Pace» (1561). Εἶναι πολὺ ἀμφίβολο ἂν κανεῖς ἀπό τούς τρεῖς αὐτούς κωμωδιογράφους γνώριζε ἑλληνικά (ὁ Calmo ὁμολογεῖ ὅτι δέν γνώριζε οὔτε λέξη²¹ και πιθανότατα δέν ξαμθε ποτέ) και νομίζω ὅτι μποροῦμε νά θεωρήσουμε πολὺ πιθανό ὅτι γιά τίς λιγοστές φράσεις σέ greghesco πού χρησιμοποίησαν στίς κωμωδίες τους αὐτές ζήτησαν και εἶχαν τή βοήθεια τοῦ φίλου τους τοῦ Molino. Στό σημείο αὐτό πρέπει νά πούμε ὅτι τό greghesco ὡς κωμική γλώσσα ὑπῆρξε ἕνα συρμός περιορισμένος γεωγραφικά, ἀποκλειστικά σχεδόν στή Βενετία, και ἐπίσης χρονολογικά, στή διάρκεια και μόνο τῆς ζωῆς τοῦ εἰσηγητῆ του. Ἡ ἐπιτυχία του ἦταν περιορισμένη και στήν ἴδια τῆ Βενετία, ἀφοῦ κανένα ἀπό τά βιβλία τοῦ Molino σέ greghesco δέν γνώρισε ἰδιαίτερη ἐπιτυχία και δέν τυπώθηκε δεύτερη φορά, στήν ἐποχή του και ἀργότερα, και μετά τόν θάνατό του δέν βρέθηκε κανεῖς μιμητῆς και συνεχιστῆς του. Ἀκόμη και τά τραγούδια του σέ greghesco, πού μελοποιήθηκαν, ὅπως θά δοῦμε, ἀπό τούς μεγαλύτερους συνθέτες τῆς ἐποχῆς, τυπώθηκαν σέ μουσικές ἀνθολογίες και συλλογές μιὰ και μόνο φορά τά περισσότερα²².

Δυστυχῶς δέν μᾶς σώθηκε οὔτε τυπωμένη οὔτε σέ χειρόγραφο καμιά κωμωδία τοῦ Molino. Σύμφωνα μέ τή ρητή μαρτυρία τοῦ Dolce ὁ Molino ἔγραψε κωμωδίες πού παραστάθηκαν μέ τή συμμετοχή του (*componendo e recitando comedie*). Γιατί ὁμως δέν σώθηκε καμιά; Αὐτό μπορεῖ νά ὀφείλεται στόν εὐκαιριακό και ἐφήμερο χαρακτήρα τους ἢ και στήν ἀδιαφορία τοῦ συγγραφέα τους γιά τή δραματουργική ὑστεροφημία του. Μιά ἄλλη, λιγότερο πιθανή ἀλλά θεμιτή, ἐκδοχή θά ἦταν ὅτι μέ τόν ὄρο «comédie» ἐννοοῦνται γενικά τά κωμικά ποιήματά του σέ greghesco, και εἰδικότερα τά διαλογικά, ὅπως, λόγου χάρη, ὁ «Dialogo piacevole de Manoli ditto con un fachino» (1571), πού δέν εἶναι, βέβαια, ἔργο θεατρικό, ἀλλά κείμενο πού θά μπορούσε νά ἀπαγγελθεῖ ἀπό δύο πρόσωπα προικισμένα μέ ὑποκριτικές ἰκανότητες και νά διασκεδάσει τούς ἀκροατές του, μέ τήν ἐναλλαγή τοῦ greghesco πού χρησιμοποιεῖ ὁ Manoli (Blessi) και τοῦ bergamasco πού χρησιμοποιεῖ ὁ ἀχθοφόρος (fachino)²³.

21. Βλ. V. Rossi, ὁ.π., σ. 351 (*tutti parlava in griego e mi no intendeva cossa de sto presente mondo e si bisognava mostrar con le man zo che voleva*).

22. Βλ. τίς παρατηρήσεις τοῦ A. Einstein, *Italian Madrigal*, σ. 530, και G. Padoan, ὁ.π., σ. 207.

23. Βλ. C. N. Sathas, ὁ.π., τ. 8, 648. Τυπώθηκαν και ἄλλα δύο διαλογικά ποιήματα τοῦ Molino

Μετά τό πρώτο βιβλίο «I fatti e prodezze di Manoli Blessi» (1561), ό Molino τύπωσε ώς τό 1572 αὐτοτελῶς ἄλλα ἔξι βιβλία καί φυλλάδια, ὅλα σέ greghesco: σέ ὅλα ἐμφανίζεται τό ὄνομα τοῦ Manoli Blessi καί ὄχι τό δικό του. Σώζονται ἐπίσης ποιήματα του, ἰταλικά καί σέ greghesco, σέ μουσικές ἀνθολογίες καί συλλογές, πού θά τά ἐξετάσουμε διεξοδικότερα παρακάτω, τρία σονέτα του στήν ἔκδοση τῶν «Troiane» τοῦ Dolce (1566) καί μερικά ἄλλα σέ χειρόγραφα²⁴.

Στό «I fatti e prodezze», ὅπου μιμεῖται τόν «Orlando Furioso» τοῦ Ariosto («*Veggendo egli dunque in quanta stima sia l'opera dell' Ariosto, gli cadde nell' animo di fare ancora egli un poema piacevole nella lingua greca volgare a imitazione di esso Ariosto*», ὅπως γράφει ό Dolce στήν ἀφιέρωση), κεντρικός ἥρωας εἶναι ό Manoli Blessi, ἓνας ἑλληνοαλβανός μισθοφόρος στήν ὑπηρεσία τῆς Βενετίας, πού παρουσιάζεται νά ἀφηγεῖται σέ πρώτο πρόσωπο τίς φανταστικές περιπέτειες καί τά κατορθώματά του²⁵. Μέ τό ἴδιο κατά κανόνα ὄνομα (τό ἐπώνυμο εἶναι γνήσιο ἀλβανικό ἐπώνυμο μαρτυρούμενο ἐκεῖνη τήν ἐποχή²⁶), ἀλλά σποραδικά καί μέ ἄλλα ἑλληνοαλβανικά ψευδώνυμα σέ ἐλάσσονα καί βραχύτερα ἔργα του²⁷, ό Molino θά γράφει καί, ὅπως εἴπαμε, θά τυπώσει τά περισσότερα ἀπό τά γνωστά στιχουργήματά του σέ greghesco, ὅπου ό Manoli Blessi ἐμφανίζεται ἄλλοτε ὡς ἥρωας καί ἄλλοτε ὡς ποιητής. Εἶναι φανερό ὅτι τό ἔργο τοῦ Molino «I fatti e prodezze» κατέστησε εὐρύτερα γνωστό τό κωμικό πρόσωπο τοῦ φανταστικοῦ ἑλληνοαλβανοῦ στρατιώτη, τόσο ὥστε ἔκτοτε νά τό υἰοθετήσει καί ό ἴδιος ό συγγραφέας ὡς «φιλολογικό» του ψευδώνυμο στά κείμενα πού ἔγραφε σέ greghesco. Ὅτι ό Manoli Blessi ἦταν τό «φιλολογικό» ψευδώνυμο τοῦ Molino, τό alter ego του, τό λέει ρητά καί ό ἴδιος σέ διάφορα κείμενά του, πού ἔχουν ἀπό καιρό ὑποδειχθεῖ²⁸. Ἐχει ἐπίσης ὑποστηριχθεῖ ὅτι ό Manoli εἶναι ἀναγραμματισμός τοῦ A. Molin²⁹, πράγμα πού δέν ἀποκλείεται, ἂν καί τό Manoli ἦταν κοινότατο βαπτιστικό τῶν Ἑλλήνων καί τῶν ἑλληνοαλβανῶν τῆς ἐποχῆς. Ὅστόσο, ἡ πλασματική ἑλληνοαλβανική καταγωγή τοῦ φανταστικοῦ αὐτοῦ ἥρωα τοῦ Molino καί ἡ ἀνάμεικτη μέ ἑλληνικές λέξεις καί φράσεις γλώσσα τῶν στιχουργημάτων πού φέρονται μέ τό ὄνομά του δημιούργησαν καί ἐξακολουθοῦν νά δημιουργοῦν σύγχυση καί παρεξηγήσεις. Ἐτσι, ό Émile Legrand περιέλαβε ὅλα τά ἔντυπα μέ τό ὄνομα τοῦ Blessi στήν «Ἑλληνική Βιβλιογραφία» του, ὅπου, βέβαια, δέν ἔχουν καμιά θέση³⁰. Ἐπίσης, ό Κωνσταντῖνος Ν. Σάθας, ό χαλκέντερος αὐτός ἀλλά τόσο

σέ greghesco: τό «Lamento de Selim con Manoli Blessi» (1571) καί ό «Dialogo de Selin con Giosuf Hebreo» (1572) (P. Fabbri, *ἴ. π.*, σ. 185).

24. Βλ. L. Coutelle, *ἴ. π.*, σσ. 23-35, 72 καί P. Fabbri, *ἴ. π.*, σσ. 184-185.

25. Βλ. L. Coutelle, *ἴ. π.*, σσ. 14-18.

26. Βλ. π.χ. C. N. Sathas, *ἴ. π.*, τ. VII-VIII, σ. 400 (*Zorzi Blessi stratioto*) (1545).

27. L. Coutelle, *ἴ. π.*, σσ. 19-21.

28. Βλ. L. Coutelle, *ἴ. π.*, σσ. 17-19. Ἡ ταυτότητα Molino καί Blessi εἶχε πάντως διαπιστωθεῖ ἀπό παλιά: βλ. A. Einstein, *Greghesca*, *ἴ. π.*, σσ. 19-21 καί P. Fabbri, *ἴ. π.*, σσ. 183-185, ὅπου σημειώνεται καί ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία.

29. Γιά πρώτη φορά ἀπό τόν A. Einstein, *Greghesca*, *ἴ. π.*, σ. 20. Βλ. καί τοῦ ἴδιου, *Italian Madrigal*, σ. 528· L. Coutelle, *ἴ. π.*, σ. 19 σημ. 3 (πού δέν γνωρίζει τίς μελέτες τοῦ Einstein), καί P. Fabbri, *ἴ. π.*, σ. 185.

30. Émile Legrand, *Bibliographie Hellénique... XVe-XVIe siècles*, τ. 2, Παρίσι 1885, σσ. 191-201· τ. 3, Παρίσι 1903, σ. 128, καί τ. 4, Παρίσι 1906, σσ. 170-177. Περιλαμβάνονται ἐπίσης καί

ἄκριτος σοφός, θεώρησε τόν Manoli Blessi ὡς πραγματικό πρόσωπο (πού ὁ Molino δῆθεν σφετερίστηκε τὰ ἔργα του, προερχόμενα ἀπό μιάν ὑποθετική καί ἀνύπαρκτη «ἐλληνοαλβανική ἐποποιΐα»), καί, τό χειρότερο, ἐξέλαβε τὰ κείμενα σέ greghesco τοῦ Blessi - Molino ὡς ἀξιόπιστα ἱστορικά ἔργα ἄξια νά περιληφθοῦν στά «Μνημεία Ἑλληνικῆς Ἱστορίας» του, ὅπου ἀνατύπωσε τὰ περισσότερα³¹. Ὅπως εἶπαμε ὁμως, ἡ σύνθεση τῶν κειμένων αὐτῶν ἀπό Ἰταλό καί ὄχι Ἑλληνα καί ἡ κυριαρχικά κωμική ὑφή τους δέν ἐπιδέχονται καμιά ἀπολύτως ἀμφιβολία.

Ἄν γνωρίζαμε περισσότερες λεπτομέρειες γιά τὰ πρῶτα 30-35 χρόνια τῆς ζωῆς τοῦ Molino καί τόν ἀκριβῆ χρόνο τῆς ὀριστικῆς ἐπιστροφῆς του στή Βενετία, θά μπορούσαμε, ἔστω καί χονδρικά, νά προσδιορίσουμε καί τίς χρονολογίες τῶν ταξιδιῶν του στήν Κέρκυρα καί στήν Κρήτη, ὅπου ἄρχισε τή σταδιοδρομία του ὡς ὄργανωτῆς ἐρασιτεχνικῶν καί αὐτοσχέδιων θεατρικῶν παραστάσεων. Στό σημεῖο αὐτό θά πρέπει νά ποῦμε ὅτι ἡ πρόταξη τῆς Κέρκυρας πρὶν ἀπό τήν Κρήτη στό χωρίο τῆς ἀφιέρωσης τοῦ Dolce δέν μπορεῖ νά εἶναι τυχαία, καί ὅπωςδήποτε σημαίνει ὅτι ἡ ἔλευση καί ἡ παραμονή τοῦ Molino στήν Κέρκυρα καί οἱ θεατρικές δραστηριότητές του ἐκεῖ προηγούνται χρονικά ἀπό τίς ἀντίστοιχες δραστηριότητές του στήν Κρήτη. Κι αὐτό πού κυρίως μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ εἶναι ἡ χρονολόγησις τῆς θεατρικῆς δραστηριότητάς του στήν Κρήτη, γιά λόγους ἀρκετά προφανεῖς. Στήν Κέρκυρα δέν δημιουργήθηκε ἢ δέν γνωρίζουμε νά δημιουργήθηκε θεατρική παράδοση ἄξια λόγου, ἐνῶ γιά τήν Κρήτη, βέβαια, δέν ἰσχύει τό ἴδιο. Ἡ παρουσία τοῦ Molino στήν Κρήτη, κι ἂν ἀκόμη δέν σημαδεύει ἱστορικά τήν πρώτη εἰσαγωγή θεατρικῆς δραστηριότητος στό νησί, δέν παύει νά εἶναι ἐξαιρετικά σημαντική, κι αὐτό γιατί ὁ Molino δέν ἦταν τυχαῖος ἠθοποιός καί κωμικός συγγραφέας. Δέν πρέπει καθόλου νά ἀποκλείσουμε ὅτι οἱ λογοτεχνικές καί οἱ ὑποκριτικές ἰκανότητες τοῦ Molino ἔδωσαν ἐνδεχομένως ἕνα κρίσιμο ἐναυσμα, ἄσκησαν δηλαδή ἐπίδραση στό κρητικό κοινό, δημιούργησαν μιὰ μεγαλύτερη εὐαισθησία καί δεκτικότητα, καί ἐγκαινίασαν ἔτσι ἡ ἐνίσχυσαν μιὰ θεατρική παράδοση, πού θα ἐξακολούθησε νά καλλιεργεῖται καί ὀδήγησε ἀργότερα στήν ἀνάπτυξη τῆς κρητικῆς κωμωδίας καί τοῦ Κρητικοῦ Θεάτρου γενικότερα.

Στόν Alfred L. Vincent ἀνήκει ἡ διάκρισις ὅτι, πρῶτος αὐτός, διάβασε προσεχτικά ἕνα κείμενο τοῦ Molino, τήν ἀφιέρωση (πρός τόν Φάβιο da Canali, Βενετό διοικητή τοῦ Ἰπλικοῦ στή Δαλματία) τήν προτασσόμενη στό στιχουργήμα σέ greghesco τοῦ Blessi - Molino, πού τυπώθηκε μέ τόν τίτλο «Manoli Blessi, sopra la presa de Margaritin» (Venezia, Andrea Muschio, 1571). Στό κείμενο αὐτό περιλαμβάνεται μιὰ ἐνδιαφέρουσα χρονολογική ἐνδειξη γιά τήν παρουσία τοῦ Molino στήν Κέρκυρα³².

σὴν τελευταία ἀναχώνευση καί συμπλήρωση τῆς «Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας» ἀπό τόν Θεόδωρο Ἰ. Παπαδόπουλο (*Ἑλληνική Βιβλιογραφία (1466 ci - 1800)*, τ. 1, Ἀθήνα 1984, σσ. 103, 319, 382, ἀρ. 1384-1394, 4315, 5090).

31. C. N. Sathas, *δ. π.*, τ. 4, Παρίσι 1882, σσ. LVII-LIX· τ. 7, Παρίσι 1888, σσ. LIV-LXIII, 236-261· τ. 8, Παρίσι 1888, σσ. 460-542, 648, καί τ. 9, Παρίσι 1890, σσ. XIX, 262-280. Ὡστόσο, καί αὐτὰ ἀκόμη τὰ κείμενα τοῦ Blessi - Molino πού θά ὑπέθετε κανεῖς ὅτι ἔχουν χαρακτηριστὰ ἱστορικά, ὅπως τὰ στιχουργήματα γιά τήν κατάληψη τοῦ Μαργαριτιοῦ (1571) καί τήν ἄλωση τῆς Λευκωσίας (1572), δέν ἔχουν καμιά ἱστορική ἀξία (L. Coutelle, *δ. π.*, σσ. 30-33).

32. A. L. Vincent, *δ. π.*, σσ. 113-115.

Σύμφωνα μέ τό σχετικό χωρίο, ό Molino, αφιερώνοντας τό πετραρχική, όπως λέει, τεχνοτροπίας έργο του αυτό στόν da Canali τόν παρακαλεϊ νά τό έχει πάντοτε στήν τσέπη του «σέ ανάμνηση τοῦ φίλου σου Blessi, πού ἀνατράφηκε στήν Κέρκυρα σέ ἐποχή πρόσφορη γιά παραστάσεις κωμωδιῶν, ὅταν θάιλος ἐκεῖ ἦταν ὁ Armeri» (*Ve la dedico e duno chesta mia fantiga fatta sul verso petrarcao a vostro honuri, pregandove chie in vostro tasca la salveu, in memoria della vostro Blessi arlevao sul Corfu al bun tempo comediesco del Armeri bailos*). Ἐπίσης ἀπό τό χωρίο αὐτό συνάγεται ὅτι ὁ Molino εἶχε γνωρίσει τόν da Canali στήν Κέρκυρα³³ καί ὅτι κι οἱ δύο τους ἦταν παρόντες σέ παραστάσεις κωμωδιῶν στό νησί τήν ἐποχή πού «ἀνατράφηκε» (arlevao = elevato) ὁ Blessi, δηλαδή πιθανότατα τήν ἐποχή πού πρωτοπαρουσιάστηκε μέ ἐπιτυχία ἀπό τόν Molino ὁ κωμικός ἥρωάς του, ὁ Manoli Blessi, ὡς πρόσωπο τῶν κωμωδιῶν πού παίχτηκαν «*al bun tempo comediesco*» ἢ ἀπλῶς ὡς πρόσωπο κωμικῶν ποιημάτων σέ greghesco, πρόδρομων αὐτῶν πού θά τυπώσει ὁ Molino ἀργότερα. Ἡ σημαντικότερη ὁμως πληροφορία στό χωρίο αὐτό εἶναι ἡ συγκεκριμένη ἀναφορά ὅτι ὅλα αὐτά ἔγιναν τήν ἐποχή πού Βενετός θάιλος στήν Κέρκυρα ἦταν ὁ Armeri. Μοναδικός θάιλος ἀπό τήν ἐλάσσονα αὐτή οἰκογένεια πατρικίων τῆς Βενετίας, πού τό ἐπώνυμό της τό συναντοῦμε μέ διάφορες μορφές (Armer, Darmer, D'Armer, Armerio, Almerio, Darmerio, Darmario, Darmaro)³⁴, ἦταν σέ ὀλόκληρη τή διάρκεια τῆς βενετοκρατίας ὁ Luigi (Alvise) Darmerio, πού ἐκλέχτηκε θάιλος στίς 21 Νοεμβρίου 1512 καί διατήρησε τό ἀξίωμά του ὡς τίς 4 Ὀκτωβρίου 1515, ὅποτε ἐκλέχτηκε διάδοχος του ὁ Andrea Marcello³⁵. Πράγματι ὁμως, ἀπό τά «Diarii» τοῦ Μαρίνου Sanudo, γνωρίζουμε ὅτι ὁ Darmerio ἔφθασε στήν Κέρκυρα τόν Ἰούλιο τοῦ 1513 καί παρέμεινε ἐκεῖ ὡς τά τέλη Σεπτεμβρίου 1516 ἢ καί λίγο ἀργότερα³⁶. Σύμφωνα λοιπόν μέ τήν πληροφορία αὐτή, μποροῦμε νά χρονολογήσουμε μιά φάση τῆς θεατρικῆς δραστηριότητος τοῦ Molino στήν Κέρκυρα (τήν πρώτη ἢ μιά ἀπό τίς πρώτες) στό διάστημα ἀπό τόν Ἰούλιο τοῦ 1513 ὡς τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1516, καί νά τοποθετήσουμε μετά τό 1516 τήν ἀντίστοιχη δραστηριότητά του στήν Κρήτη.

Ἐπομένως, οἱ χρονολογίες αὐτές παρουσιάζουν μεγάλες καί ἀξεπέραστες δυσκολίες. Ὅχι μόνο γιατί τήν ἐποχή ἐκεῖνη οἱ παραστάσεις κωμωδιῶν καί στήν ἴδια τῆ Βενετία θρῖσκονταν ἀκόμη σέ πρωτόγονο στάδιο³⁷, ἀλλά κυρίως γιατί στά χρόνια 1513-1516 ὁ Molino, πού, ὅπως εἶδαμε, πρέπει νά γεννήθηκε ἀνάμεσα στά χρόνια 1495-1497, ἦταν σέ πολύ νεαρή ἡλικία, 18-21 ἐτῶν στήν καλύτερη περίπτωση καί 15-

33. Ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι πιστεύει ὁ L. Coutelle (δ. π., σ. 45 σημ. 4), πού παρερμηνεύει ἀρκετά τό χωρίο.

34. Κλάδοι τῆς οἰκογένειας αὐτῆς ὑπῆρχαν καί στήν Κρήτη: στά Χανιά, ὅπου εἶχαν τή βενετική καί τήν κρητική εὐγένεια, καί στόν Χάνδακα, ὅπου ἦταν ἀστοί (cittadini) (βλ. Μανούσας Ἰ. Μανούσας, Ἡ παρά Τρίνα ἀπογραφή τῆς Κρήτης (1644) καί ὁ δῆθεν κατάλογος τῶν κρητικῶν οἰκῶν Κερκύρας, *Κρητικά Χρονικά*, τ. 3, 1949, σσ. 45, 46, 50, 52 [Darnier, Darmaro]). Ἐπίσης ἀπό τήν οἰκογένεια αὐτή κατάγεται ὁ γνωστός Κρητικός κωδικογράφος τοῦ 16ου αἰῶνα Ἄνδρέας Δαρμάριος.

35. Charles Hopf, *Chroniques gréco-romanes inédits ou peu connues*, Βερολίνο 1873, σ. 393.

36. *I diarii di Marino Sanuto* (ἐφεξῆς = D.), τ. 16, Βενετία 1886, σσ. 340, 349· τ. 23, Βενετία 1888, σσ. 110· στίς 24 Δεκεμβρίου 1516 εἶχε ἐπιστρέψει στή Βενετία (στ. 361).

37. Βλ. G. Padoan, δ. π., σσ. 41-62.

18 στή χειρότερη. Οί ηλικίες αυτές δέν συμβιδάζονται καθόλου μέ ὅσα γράφει ὁ Dolce στήν ἀφιέρωσή του, ὅτι ὁ Molino ἄρχισε τά ταξίδια του στήν Ἐνατολή σέ ὠριμότερη ηλικία (*ne' riu' maturi anni*) καί ἀφοῦ εἶχε ἤδη διακριθεῖ καί ἀποκτήσει φήμη στό χορό, στό τραγούδι, στό παίξιμο μουσικῶν ὀργάνων καί στίς πολεμικές τέχνες στήν πατρίδα του τή Βενετία³⁸. Μιά ἄλλη ἔνδειξη λιγότερο συγκεκριμένη ἀλλά ἀξιοπρόσεκτη, πού ἐπίσης κλονίζει αὐτή τήν τόσο πρῶιμη χρονολόγηση τῆς ἔναρξης τῆς θεατρικῆς δραστηριότητος τοῦ Molino, εἶναι μιά αὐτοβιογραφική ὀπωσδήποτε ἀναφορά πού ὁ Calmo θάζει στό στόμα τοῦ μπράδου Spezzafetto στήν κωμωδία του «La Spagnolas»: ὁ Spezzafetto-Calmo ἀναθυμάται κάποιον ταξίδι του στήν Ἀλεξάνδρεια μέ γραμματικό τοῦ πλοίου του τόν Molino (*Me aricordo a farne tante al tempo del viazo d'Alsandria; magari fosse qua misier Burchiela da Molin, che giera nostro scrivani, ch'el ve dirave quante incrosaure g'ho aidaio a far*)³⁹. Ὁ Calmo ὁμως, στενός φίλος καί κουμπάρος τοῦ Molino καί ἐπίσης, ὅπως μαθαίνουμε ἀπό τό παραπάνω χωρίο, συνταξιδιώτης του στά ταξίδια τῆς Ἐνατολῆς, γεννήθηκε τό 1510. Ἄν λοιπόν ὑποθέσουμε ὅτι τά ταξίδια τοῦ Calmo στήν Ἐνατολή, κατά τή διάρκειά τῶν ὀποίων ἐπισκέφθηκε μιά τουλάχιστον φορά καί τήν Κρήτη⁴⁰, χρονολογοῦνται μετά τά εἴκοσι χρόνια του, δηλ. μετά τό 1530, καί πρὶν ἀπό τήν πρώτη παράσταση τῆς «Rodiana» (1540), συμπεραίνουμε ὅτι ὁ Molino στό ἴδιο αὐτό διάστημα συνέχιζε τή ναυτική καί τήν ἐμπορική δραστηριότητά του στήν Ἐνατολή, καί συνεπῶς, πιθανότατα, καί τή θεατρική, ἂν ὄχι στήν Κέρκυρα (ὅπου τήν ἄρχισε) ὀπωσδήποτε στήν Κρήτη. Μέ ἄλλα λόγια, ἡ διαπίστωση ὅτι ὁ Molino συνέχιζε τά ἐμπορικά του ταξίδια στήν Ἐνατολή καί κατά τήν τέταρτη δεκαετία τοῦ 16ου αἰῶνα μπορεῖ νά μᾶς ἐπιτρέψει νά χρονολογήσουμε μέ ἀκρίβεια τήν ἔναρξη τῆς θεατρικῆς του δραστηριότητος, μᾶς παρέχει ὁμως ἕναν *terminus ante quem*, ὡς τό 1540 περίπου, γιά νά προεκτείνουμε τά χρονικά ὄρια τῆς πραγματοποιήσῆς της, εἰδικότερα στήν Κρήτη. Ἄλλωστε ἡ χρονολογία αὐτή συμπλῆτει μέ τά ἔτη κατά τά ὁποῖα πιθανολογήσαμε ὅτι ὁ Molino ἐγκαταστάθηκε ὀριστικά στή Βενετία (1538-1540)⁴¹.

38. Τή δυσκολία αὐτή τήν ἐπισημαίνει καί ὁ A. L. Vincent, ὁ. π., σ. 116 (If he was over seventy in 1568, he must have been at least seventeen, and was probably several years older, in 1515).

39. *La Spagnolas, commedia di Andrea Calmo*, a cura di Lucia Lazzerini, Μιλάνο 1979, σσ. 60-61.

40. Γιά τά ταξίδια τοῦ Calmo στήν Ἐνατολή βλ. L. Coutelle, ὁ. π., σσ. 44-45. Ἡ L. Lazzerini (ὁ. π., σ. 166) ταυτίζει τόν Molino μέ τόν ἀνώνυμο scrivani πού ἀναφέρει ὁ Calmo σέ μιᾶ ἐπιστολή ὅπου ἀφηγεῖται τά ταξίδια του στήν Ἐνατολή (V. Rossi, ὁ. π., σ. 351): «*quel maledeto scrivani de la nave, che me fese tanta pressa, tanta instantia e tanta furia, che a male stente me possi compire de vestirme*». Ἡ ταύτιση δέν φαίνεται πιθανή, ὅπως ἄλλωστε καί οἱ ὑποθέσεις τῆς Lazzerini γιά ἔνδεχόμενη κοινή θεατρική δραστηριότητα τοῦ Molino καί τοῦ Calmo στήν Κρήτη (Nella stessa lettera, a proposito dello scalo a Candia, il Calmo lamenta che «tutti parlava in griego e mi no intendeva cossa de sto presente mondo e si bisognava mostrar con le man zo che voleva». Ἐνα finzione epistolare, oppure – ma sembra ipotesi un po' ingenua – una spiegazione dei solecismi «gregheschi», particolarmente evidenti nella *Spagnolas*, come frutto d'un griego da manualetto di conversazione per turisti e mercanti, o d'accatto orale? E se invece quella frase contenesse l'implicita indicazione dell'esistenza d'una compagnia teatrale attiva alla scrivania non meno che sulla scena, magari con lo specialista «scrivani de la nave» addetto alla stesura delle parti in griego?).

41. Βλ. παραπάνω, σ. 265.

Μιά διερεύνηση τοῦ curriculum vitae τοῦ Darmerio καί τῆς διάρθρωσης τῆς βενετικής διοίκησης στήν Κέρκυρα μπορεῖ, νομίζω, νά μᾶς δώσει μιά πιθανή λύση στό πρόβλημα τῆς τόσο πρώιμα, ὅπως εἶπαμε, μαρτυρούμενης παρουσίας τοῦ Molino ἐκεῖ. Ὁ Alvise d'Armer (ὅπως τόν ἀναφέρει παντοῦ ὁ Sanudo) τοῦ ποτέ Simeone ἀνῆκε σέ οἰκογένεια πού εἶχε ἀρχαιότατους δεσμούς μέ τήν Κέρκυρα⁴². Τό 1500 ἐκλέχθηκε capitano et provveditore τοῦ νησιοῦ, ὅπου ἔφθασε στίς 2 Νοεμβρίου 1502 καί παρέμεινε ὡς τά τέλη τοῦ 1504⁴³. Ὁ capitano et provveditore ἦταν ὁ στρατιωτικός διοικητής τῆς Κέρκυρας, ἀξίωμα πού καταργήθηκε γύρω στό 1509⁴⁴ καί τά καθήκοντά του πέρασαν στή δικαιοδοσία τοῦ βαίλου, πού ἔκτοτε καί ὡς τό 1573 τιτλοφορεῖται bailo καί capitano et provveditore⁴⁵. Τούς τίτλους αὐτούς τούς ἔφερε καί ὁ d'Armer κατά τή διάρκεια τῆς θητείας του ὡς βαίλου (1513-1516), κατά τήν ὁποία διακρίθηκε γιά τή συμβολή του στήν ὀχύρωση τοῦ νησιοῦ⁴⁶. Ὡστόσο, ἤδη ἀπό τόν προηγούμενο αἰώνα, ὁ βαίλος εἶχε πάψει νά εἶναι ὁ ἀνώτερος Βενετός ἀξιωματοῦχος πού εἶχε ἔδρα του τήν Κέρκυρα. Ὅπως γράφει ὁ Ἑρμάννος Λούντζης: «Ὁ Βαίλος κατά τούς πρώτους χρόνους τῆς ἐν Κερκύρα Ἑνετικής κυριότητος ἦτο πρωτεῦον πρόσωπον, μετέπειτα ἔγινε δευτερεῦον, καί μᾶλλον περιορισμένης ἐξουσίας, ἦν [...] ἄλλος Ἑνετός ἀρχων ἀνέλαβε πλήρη [...] διέμενον ἐν Κερκύρα, καθόσταθμῶ ναυτικῆς δυνάμεως, οἱ Κυβερνήται καί πλοίαρχοι τοῦ στόλου, τόν ὁποῖον ἡ Ἑνετία διετηρεῖ διά διηνεκοῦς δαπάνης καί ἐν καιρῶ εἰρήνης, πρὸς ἀσφάλειαν τῶν θαλασσίων κτήσεων, ὑπεράσπισιν τῆς ναυτιλίας, καταδίωξιν τῶν πειρατῶν καί πρὸς ἄλλους πολιτικούς σκοπούς. [...] Ἐπί τῶν ἀξιωματικῶν τῆς ναυτικῆς ταύτης δυνάμεως προῖστατο εὐγενῆς Ἑνετός τιτλοφορούμενος γενικός Προδλεπτῆς τῆς Θαλάσσης (Proveditor Generale da mar), ὅστις, μετὰ τήν ἐπέκτασιν τοῦ ἐν τῇ ἀνα-

42. Ἐνας ἀπό τούς πρώτους Βενετούς «rectores» τῆς Κέρκυρας, ὁ Simon Dalmerio (1386-1387), ἦταν ἀσφαλῶς πρόγονός του (Eugenio Bacchion, *Il dominio veneto su Corfù (1386-1797)*, Venezia 1956, σ. 37).

43. Βλ. *D.*, τ. 4, στ. 179, 210, 390, 479· τ. 5, στ. 1068· στίς 27 Ἰανουαρίου 1505 εἶχε ἐπιστρέψει στή Βενετία (*D.*, τ. 6, στ. 116). Βλ. καί C. Horpf, *ὁ. π.*, σ. 393. Προηγούμενος εἶχε χρηματίσει Provveditor a Peschiera (1497-1499) καί Provveditor al Sal (1499-1501) (*D.*, τ. 1, στ. 1377· τ. 2, στ. 1305) καί, προτοῦ ἐκλεγεῖ βαίλος Κερκύρας, Governatore a Trani (1506-1508) (*D.*, τ. 6, στ. 355· τ. 7, στ. 660), Provveditore a Rimini (1509), ὅπου μετὰ τήν ἀποχώρηση τῶν Βενετῶν πιάστηκε αἰχμάλωτος ἀπό τά παπικά στρατεύματα τόν Ἰούλιο τοῦ 1509 καί ἔμεινε φυλακισμένος ὡς τόν Ἰούνιο τοῦ 1510 (*D.*, τ. 8, στ. 130, 282· τ. 10, στ. 584), καί μέλος καί capo τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα (1512) (*D.*, τ. 14, στ. 527, 538).

44. Ἡ ἐκλογή τοῦ τελευταίου ἔγινε τό 1507 (C. Horpf, *ὁ. π.*, σ. 383).

45. E. Bacchion, *ὁ. π.*, σ. 99. Τόν βαίλο συνεικικοῦσε ἕνας capitano al borgo. Ἡ κατάσταση αὐτή διατηρήθηκε ὡς τό 1562, ὁπότε τό Μεῖζον Συμβούλιο τῆς Βενετίας, γιά νά ἐλαφρύνει τά διοικητικά βάρη τοῦ βαίλου ἐπανασυνέστησε τίς δυό θέσεις τῶν συμβούλων (consiglieri), πού εἶχαν καταργηθεῖ τό 1500 (*D.*, τ. 4, στ. 179), καί ἀπό τό 1573 ἀναδίδωσε καί πάλι τό ἀξίωμα τοῦ provveditore et capitano, μέ καθήκοντα καθαρὰ στρατιωτικά· βλ. κατάλογο τῶν provveditori-capitani τῆς Κέρκυρας (1575-1796) στοῦ C. Horpf, *ὁ. π.*, σσ. 396-399.

46. E. Bacchion, *ὁ. π.*, σ. 87. Ἄφθονες πληροφορίες γιά τή θητεία του ὡς βαίλου δίνει ὁ Sanudo (*D.*, τ. 16, στ. 546, 610, 651· τ. 17, στ. 6, 38, 182, 487, 512· τ. 18, στ. 48-49, 98, 147, 154-155, 161, 207-208, 257, 421, 432-433, 436· τ. 19, στ. 7, 175, 234, 305-306· τ. 20, στ. 77, 130-131, 133, 167, 209, 248, 355, 387· τ. 21, στ. 32, 142-143, 241, 518, 543· τ. 22, 27, 110).

τολή Ἑνετικοῦ κράτους, κατέστη ἀνωτάτη ἀρχή, διό καί προσηγορεύθη καί Γενικός Προβλεπτής τῆς Ἀνατολῆς (Proveditore Generale del Levante). Διέτριβεν ὁ ἀνώτατος οὗτος Ἄρχων ἐν Κερκύρα, ἐπιτετραμένος τὴν γενικὴν ἐφορείαν ἐπὶ τῆς διοικήσεως καθόλου τῶν ὑπερθαλασσίων τῆς Ἑνετίας χωρῶν, φροντίζων καί περὶ τῆς ὑπερασπίσεως αὐτῶν. Ὑπέκειτο δέ εἰς αὐτόν ἅπανα ἡ ἔνοπλος δύναμις συνισταμένη ὑπὸ στρατιωτῶν Ἰταλῶν καί Ἑλλήνων ὑπὸ τὴν Ἑνετικὴν ὑπηρεσίαν διατελούντων. Ὁ Γενικός Προβλεπτής ἀπετέλει πρὸς τούτους καί τὸ Ἐφετεῖον, εἰς ὃ ἐξεκαλοῦντο αἱ ἀποφάσεις τῶν κυβερνητῶν τῶν ἄλλων νήσων. Ἐκτὸς τοῦ γραμματέως, ἐνὸς διερμηνέως τῆς Ἑλληνικῆς καί τῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν, ὅστις τυπικῶς ἐφόρει τὸ ἀνατολικὸν ἔνδυμα, εἶχε περὶ ἑαυτὸν εἰδὸς τι αὐλῆς, καί ἄμεσον ἀνταπόκρισιν μετὰ τῶν ἐν Ἑνετίᾳ ἀνωτάτων ἀρχῶν»⁴⁷.

Ὁ δ' Ἄρμερ λοιπὸν γνωρίζουμε ὅτι ἐκλέχθηκε Proveditore General da Mar, μεῖζον τὴν Κέρκυρα, στίς 16 Ἰουνίου 1526⁴⁸. Στὴν Κέρκυρα ἔφτασε στίς 22 Ἰουλίου τοῦ ἴδιου χρόνου, ἀλλὰ δὲν ἔμεινε στὸ νησί γιὰ πολὺ⁴⁹. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς θητείας του τὸ διάνυσε στὸ Τυρρηνικὸ Πέλαγος ἀκολουθώντας τὸν παπικὸ στόλο. Γενικὰ ἡ θητεία του ἔληξε ἄδοξα στίς ἀρχές τοῦ 1528, ὅποτε ἀνακλήθηκε στὴ Βενετία, κατηγορήθηκε γιὰ ἀπειθεία, παραπέμφθηκε σὲ δίκη καί φυλακίστηκε γιὰ ἓνα σύντομο διάστημα⁵⁰. Ὅποιαδήποτε καί ἂν ἦταν ἡ ἐπιτυχία τῆς θητείας τοῦ δ' Ἄρμερ ὡς Proveditore General da Mar, γεγονὸς παραμένει ὅτι γιὰ ἓνα μεγάλο διάστημα (1526-1527) αὐτὸς ἦταν ὁ ὑπάτος Βενετὸς ἀξιωματοῦχος στὴν Κέρκυρα. Καί θεωρῶ πολὺ πιθανὸ ὅτι ὁ Molino, γράφοντας 45 περίπου χρόνια ἀργότερα καί σὲ προχωρημένα γηρατεία, αὐτὴ τὴν τρίτη θητεία τοῦ δ' Ἄρμερ στὴν Κέρκυρα εἶχε στὸ νοῦ του, ὅταν ἔγραφε ὅτι στὴν ἐποχὴ τοῦ «Armeri» συνέπεσε τὸ «*bun tempo comediesco*».

47. Ἐρμάννος Λούντζης, *Περὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Ἑπτανήσου ἐπὶ Ἑνετῶν*, Ἀθήνα 1856 (ἀνατύπωση, Ἀθήνα 1968), σσ. 104-105.

48. *D.*, τ. 41, στ. 614.

49. *D.*, τ. 42, στ. 371, 393-394. Βλ. καί Emanuele Antonio Cicogna, *Delle iscrizioni veneziane*, τ. 1, Βενετία 1824, σ. 283 (ὅπου πολλὰ γιὰ τὴν οἰκογένεια δ' Ἄρμερ γενικὰ).

50. *D.*, τ. 44, στ. 762· τ. 45, στ. 120, 178· τ. 46, στ. 31, 104. Ἐφθονες πληροφορίες γιὰ τὴν περιπετειώδη θητεία τοῦ δ' Ἄρμερ ὡς Proveditore General da Mar περιλαμβάνονται στοὺς τόμους 41-46 τῶν «Diarii» τοῦ Sanudo. Πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκλογή του ὡς Proveditore General da Mar εἶχε ἐκλεγεί καί ὑπηρετήσῃ μέλος πάλι τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα (1518) (*D.*, τ. 25, στ. 258), Luogotenente in Cipro (1518-1522) (*D.*, τ. 25, στ. 303· τ. 31, στ. 98, 100, 367), μέλος τῆς Zonta (1522-1523) (*D.*, τ. 32, στ. 370), μέλος τῶν 20 Savii sopra le tanze (1523-1525) (*D.*, τ. 34, στ. 125), καί μέλος γιὰ τρίτη φορά καί capo τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα (1525) (*D.*, τ. 38, στ. 106, 237)· τ. 39, στ. 131). Καί μετὰ τὴ θητεία του ὡς Proveditore General da Mar ἐκλέχθηκε μέλος τῆς Zonta (1528) (*D.*, τ. 49, στ. 316) καί Proveditore Generale a Brescia (*D.*, τ. 52, στ. 22, 61, 66, 95, 173, 441). Πέθανε στίς 13 Ἰανουαρίου 1530 ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὴν Brescia στὴ Βενετία (*D.*, τ. 52, στ. 484). Ὑπῆρξε δεκάδες φορές ὑποψήφιος γιὰ διάφορα ἀξιώματα, χωρὶς ἐπιτυχία τὶς περισσότερες φορές. Ἀναφέρω ἐδῶ τὶς ἀνεπιτυχεῖς ὑποψηφιότητές του γιὰ διοικητικὰ ἀξιώματα τῆς Κρήτης: τοῦ Στρατηγοῦ (Capitano) Κρήτης στίς 24 Νοεμβρίου 1510 (ἐκλέχθηκε ὁ Bernardo Barbarigo) (Marc. Ital. VII. 815 (8894), φ. 300^v), τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης στίς 25 Ἰανουαρίου 1511 (ἐκλέχθηκε τελικὰ ὁ Alvise Malipiero) (Marc. Ital. VII. 816 (8895), φ. 47^v, 67^{r-v}), πάλι τοῦ Στρατηγοῦ στίς 3 Ὀκτωβρίου 1522 (ἐκλέχθηκε ὁ Tomaso Mocenigo) (Marc. Ital. VII. 818 (8897), φ. 113^{r-v})· (*D.*, τ. 33, στ. 473) καί πάλι τοῦ Δούκα στίς 16 Μαΐου 1524 (ἐκλέχθηκε ὁ Nicolò Zorzi) (Marc. Ital. VII. 818 (8897), φ. 213^r).

Γνωρίζοντας ότι τότε, στα χρόνια 1526-1527, ο d'Armer ήταν ο ανώτατος Βενετός άξιωματούχος στην Κέρκυρα, άσχετα αν ήταν παρών ή όχι στο νησί, τόν αναφέρει λανθασμένα ως θάιλο, από *lapsus memoriae* ή από σύγχυση ή άδιαφορώντας αν προσδιορίζει με ακρίβεια ποιός ήταν ο πραγματικός τίτλος του. Περιττεύει, βέβαια, νά πούμε ότι τά χρόνια 1526-1527 μάς δίνουν τά χρονικά περιθώρια πού μάς βολεύουν: ο Molino, τριαντάρης περίπου, ήταν πράγματι τότε σέ ώριμη ήλικία, και δέν έχουμε καμιά δυσκολία νά τόν φαντασθούμε νά επιδεικνύει όλο τό φάσμα του ταλάντου του στην Κέρκυρα και άργότερα στην Κρήτη.

Ο Molino όμως διεκδικεί και μιά άλλη διάκριση σέ σχέση με την Κρήτη: είναι ο πρώτος έπώνυμος Ίταλός μουσικοσυνθέτης του 16ου αιώνα πού γνωρίζουμε ότι έπι-σκέφθηκε τό νησί⁵¹, όπου, όπως αφήνει νά έννοηθεί ο Dolce, παράλληλα με τίς υπο-κριτικές θά επέδειξε και τίς μουσικές του ικανότητες. Πράγματι, ο Molino ήταν γνω-στότατος και δημοφιλέστατος στην Βενετία και ως μουσικός, και γνωρίζουμε ότι είχε σχέσεις με μερικούς από τούς σημαντικότερους μουσικοσυνθέτες τής έποχής του. Τό έκπληκτικότερο όμως είναι ότι στα τελευταία χρόνια τής ζωής του εμφανίζεται ως δόκιμος μουσικοσυνθέτης και ο ίδιος⁵². Η «*Academia di Musica*» πού, όπως μάς πληροφορεί ο Dolce, ίδρυσε ο Molino σέ συνεργασία με τόν frate Armonio και άλλους, ήταν προφανέστατα μιά ομάδα μουσικών και έρασιτεχνών ήθοποιών πού όργάνωναν μουσικοθεατρικές εκδηλώσεις στην Βενετία. Ο frate Armonio δέν είναι άλλος από τόν Ίωάννη Armonio Marso (1479 – μετά τό 1552), μοναχό του τάγματος τών Σταυροφόρων, κωμωδιογράφου, ήθοποιό και όργανίστα του πρώτου όργάνου

51. Γνωρίζουμε άλλους δύο άργότερα: τόν Ίούλιο Zenaro από τό Salò, πού έζησε και δούλεψε στην Κρήτη γύρω στα 1588 (βλ. Lorenzo Bianconi, *Weitere Ergänzungen zu Emil Vogels «Bibliothek der gedruckten weltlichen Vocalmusik Italiens aus den Jahren 1500-1700» am italienischen Bibliotheken, Studien zur Italienisch-Deutschen Musikgeschichte*, VII, herausgegeben von Friedrich Lippman, τ. 9 (1970), σσ. 197-198, και Ann Myers, *NGD*, τ. 20, σσ. 666-667), και τόν, πολύ γνωστότερο, θεωρητικό τής μουσικής και συνθέτη Λουδοβίκο Zaccani, Αύγουστιανό μοναχό, πού χρημάτισε στίς άρχές του 17ου αιώνα προϊστάμενος (provinciale) τής μονής του Σωτήρος στον Χάνδακα (βλ. Francesco Vatielli, *Un musicista pesarese nel secolo XVI (Ludovico Zaccani)*, Βολωνία 1904, σ. 28· του ίδιου, *Di Ludovico Zaccani. Notizie su la vita e le opere*, Πέζαρο 1912, σ. 18, και Gerhard Singer, *NGD*, τ. 20, σσ. 611-612). Ένας τρίτος, ο Ίωάννης Δομήνικος La Martoretta (ή απλώς Martoretta) από την Καλαβρία, πού γνωρίζουμε ότι έζησε στην Κύπρο, ένδέχεται επίσης νά πέρασε από την Κρήτη: σέ μουσική συλλογή του τυπωμένη τό 1554 άφιερώνει δύο μαδριγάλια σέ Κρητικούς (βλ. Don Harrán, *NGD*, τ. 10, σ. 391 και *Bibliografia*, τ. 2, σσ. 1076-1077, άρ. 1741). Στην ίδια συλλογή περιλαμβάνεται ένα μαδριγάκι σέ κείμενο νεοελληνικό, τό μοναδικό στο είδος του στην ιστορία τής δυτικής μουσικής (για τό θέμα αυτό έτοιμάζει μελέτημα ο συνάδελφος κ. Vincenzo Pecora - βλ. Μ. Ί. Μανούσακας, *Πρακτικά τής Ακαδημίας Αθηνών*, τ. 56, 1981, σ. 559). Μιά άλλη μουσική σύνθεση του 16ου αιώνα, επίσης μοναδική, έχει κείμενο αρχαιοελληνικό (τό έπίγραμμα XVI, 251 τής Παλατινής Άνθολογίας): ή *villanella greca* του Φλαμανδού Giaches de Wert (1535-1596) σέ συλλογή του τυπωμένη τό 1589 (*Bibliografia*, τ. 2, σ. 1848, άρ. 2961).

52. Ο συνδυασμός μουσικής και θεατρικής δραστηριότητας από τό ίδιο πρόσωπο δέν ήταν έντελώς άσυνήθιστος εκείνη την έποχή: εκτός από τόν Armonio, φίλο του Molino, ή γνωστότερη περίπτωση είναι του Έρωνούμου Parabosco (βλ. τίς παρατηρήσεις του G. Padoan, *δ. π.*, σ. 199 σημ. 32).

στόν ναό τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἐπὶ 37 συναπτά ἔτη (1526 – 1552)⁵³. Οἱ διασυνδέσεις τοῦ Molino μέ τούς κύκλους τῶν μουσικῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Μάρκου, πού ἀποτελοῦσε τό ἐπίκεντρο τῆς μουσικῆς ζωῆς στή Βενετία, ἐπιβεβαιώνονται μέ τήν ἐκτύπωση τό 1564, μέ δικές του δαπάνες, μιᾶς ἀνθολογίας μουσικῶν συνθέσεων, φερόμενης μέ τό ὄνομα τοῦ Manoli Blessi, πού ὀνομάζονται στόν τίτλο *greghesche*, ἐπειδή ὅλοι οἱ μελοποιημένοι στίχοι τους εἶναι γραμμένοι σέ *greghesco* ἀπό τόν Molino (*Di Manoli Blessi, Il primo libro delle greghesche con la musicha di sopra, composta da diversi autori a quatro, a cinque, a sei, a sette et a otto voci, novamente per Antonio Gardano con ogni diligentia stampati et dati in luce, Venezia, A. Gardano, 1564*)⁵⁴. Στήν ἀνθολογία αὐτή περιλαμβάνονται τριανταμία συνθέσεις εἴκοσι συνθετῶν, πολλοί ἀπό τούς ὁποίους εἶναι ἀπό τούς διασημότερους τῆς ἐποχῆς (ὀπως, λόγου χάρι, οἱ Adriaan Willaert, Cipriano de Rore, Annibale Padovano, Claudio Merulo, Andrea Gabrieli, Costanzo Porta, Giaches de Wert)⁵⁵. Μέ τή δημοσίευση τῆς μουσικῆς αὐτῆς ἀνθολογίας ἐγκαινιάστηκε ἕνα νέο εἶδος μουσικῆς σύνθεσης πού διαφοροποιεῖται ἀπό τά ὑπάρχοντα μουσικά εἶδη μόνο φιλολογικά καί ὄχι μουσικά: πρόκειται γιά ἕνα ἔντεχνο λαϊκό τραγούδι στόν μελωδικό τύπο τοῦ μαδριγαλίου καί τῆς ναπολιτάνας, μέ μόνη οὐσιαστική διαφορά ὅτι ἦταν συνθεμένο σέ στίχους γραμμένους σέ *greghesco*, κατά κανόνα, ἄν ὄχι ἀποκλειστικά, ἀπό τόν Molino, πού πρέπει νά θεωρεῖται ὡς ὁ εἰσηγητής καί τοῦ μουσικοῦ αὐτοῦ εἶδους⁵⁶. Ὡστόσο, ἡ μουσική

53. Βλ. γι' αὐτόν Francesco Caffi, *Storia della musica sacra nell'agà Cappella Ducale di S. Marco in Venezia*, τ. 1, Βενετία 1855, σσ. 72-76· Mario Quattrucci, *Dizionario Biografico degli Italiani*, τ. 4, Ρώμη 1962, σσ. 242-243· Antonio Stäuble, *La commedia umanistica del Quattrocento*, Φλωρεντία 1968, σσ. 111-116· G. Padoan, *δ. π.*, σσ. 29-31 καί *passim*, καί *Il teatro umanistico veneto: la commedia*, a cura di Graziella Gentilini, Ραβέννα 1983, σσ. 71-73.

54. Βλ. F. Lesure (ed.), *Recueils imprimés: XVIe-XVIIe siècles: Liste chronologique*, Μόναχο 1960, σ. 250 (1564¹⁶), καί τή νεώτερη ἔκδοση τῆς συλλογῆς, σέ σύγχρονη μουσική σημειογραφία: *Manoli Blessi, Greghesche, libro I, 1564*, a cura di Siro Cisilino, Πάδοβα 1974 (*Celebri Raccolte Musicali Venete del Cinquecento*, 1).

55. Βλ. τά βιογραφικά σημειώματα ὄλων, πού δημοσιεύει ὁ S. Cisilino, *δ. π.*, σσ. V-XIV. Στήν ἀνθολογία προτάσσεται μιᾶ ἀφιέρωση σέ *greghesco* ὑπογραφόμενη ἀπό τόν Manoli Blessi (ἀναδημοσιεύεται ἀπό τόν A. Einstein, *Italian Madrigal*, σσ. 528-529). Ἡ ἀνθολογία ἀφιερώνεται σέ τρεῖς μουσικούς φίλους τοῦ Molino, τόν Paolo Vergelli, τόν Claudio Merulo καί τόν Francesco Bonaldi, πού συνθέσεις τους συμπεριλαμβάνονται στήν ἀνθολογία. Ὁ Blessi - Molino ἀποκαλεῖ ὄλους τούς μουσικούς πού συνεργάζονται στήν ἀνθολογία του «*amisi a mi carissimi*» καί ἀναφέρει ὅτι ὁ ἴδιος τούς παρότρυνε νά μελοποιήσουν τίς *greghesche* του (*per mi fada cum ponere da Multi Eccelendi Autturi del Musica sora li mie Versi e Rime della Rumeca lingua nostra*). Ἀνάμεσα στούς συνθέτες τῆς ἀνθολογίας εἶναι καί ὁ Ivo de Vento, πού δύο χρόνια ἀργότερα (1566) θά μελοποιήσει καί θά περιλάβει σέ συλλογή του μιᾶ *greghesca* τοῦ Molino (A. Einstein, *Greghesca*, *δ. π.*, σ. 24 σημ. 7). Μιᾶ ἄλλη παρατήρηση σχετική μέ τή μουσική ἀνθολογία τοῦ 1564: δύο ἀπό τά κείμενα σέ *greghesco* πού συμπεριλαμβάνει εἶναι *sonetti caudati*, πού γράφτηκαν γιά τόν θάνατο τοῦ Adriaan Willaert (1562) καί μελοποιήθηκαν ἀπό τόν Andrea Gabrieli καί τόν Alvise Willaert (A. Einstein, *δ. π.*, σσ. 21-22). Τά δύο αὐτά σονέτα καθῶς καί ἕνα τρίτο, γιά τόν θάνατο τῆς Irene di Spilimbergo, πού εἶναι τυπωμένο στό τέλος τοῦ διβλίου «*I fatti et prodezze*» (L. Coustelle, *δ. π.*, σσ. 18 [καί σημ. 6]-19), εἶναι τά μοναδικά κείμενα τοῦ Molino σέ *greghesco* πού δέν ἔχουν, λίγο πολύ, κωμικό χαρακτήρα.

56. Βλ. A. Einstein, *δ. π.*, σσ. 21-24, καί P. Fabbri, *δ. π.*, σ. 189.

greghesca ἴσως ἦταν ἀρκετά παλαιότερη ἀπὸ τὴν ἔκδοση τῆς μουσικῆς ἀνθολογίας τοῦ 1564. Παραθέτω ἐδῶ μιὰ πληροφορία, πού δέν ἔχει προσεχθεῖ ὡς τώρα: σέ μιὰ συλλογὴ σονέτων ἐνὸς ἀρκετά γνωστοῦ στῆν ἐποχῇ του ἱερωμένου ποιητῆ, τοῦ Ἱερωνύμου Fenar(u)olo, πού τυπώθηκε στῆν Πάδοβα τό 1546, γίνεται λόγος γιά διάφορους μουσικοσυνθέτες τῆς ἐποχῆς. Σέ ἕνα ἀπό τά σονέτα (ὅπου μνημονεύονται οἱ Parabosco, Perissone Cambio, Cipriano de Rore, Willaert καί Tutovale Menon) ὑπάρχουν οἱ ἐξῆς στίχοι:

*Ma se vaghezza avrai d'aria più sana,
Non ti scordar del Cambio, e cortigiana
Udrai intonar grechette in stil più adorno*⁵⁷.

ἴσως οἱ grechette αὐτές νά εἶναι πρόδρομες μορφές τῶν μουσικῶν greghesche τοῦ Molino, δέν γνωρίζουμε ὅμως ἂν συνδέονται μ' αὐτόν, ἂν ἦταν δηλαδή γραμμένες σέ greghesco, ἢ ἂν ἦταν ἀπλῶς ἑλληνικές μελωδίες πού τίς τραγουδοῦσαν στή Βενετία.

Τό 1568 ὁ Molino τύπωσε, τή φορά αὐτή μέ τό πραγματικό του ὄνομα, μιὰ συλλογὴ μέ δικές του συνθέσεις στό τυπογραφεῖο τοῦ φίλου του συνθέτη Claudio Merulo (*I dilettevoli madrigali a quattro voci di M. Antonio Molino, nuovamente da lui composti, et dati in luce, con privilegio, libro primo*, In Venetia, Apresso Claudio da Correggio, 1568)⁵⁸. Ἡ συλλογὴ αὐτή, πού περιλαμβάνει 28 μαδριγάλια τοῦ Molino, ἀπὸ τά ὁποῖα μόνο τά τέσσερα εἶναι γραμμένα σέ greghesco, εἶναι ἀφιερωμένη σέ μιὰ νεαρή μουσικό τῆς ἐποχῆς, τῆ Maddalena (Mezari detta) Casulana, γεννημένη στῆν περιοχῇ τῆς Σιένας γύρω στά 1540, ἀλλά ἐγκαταστημένη στή Βιτσέντζα⁵⁹. Ὅπως γράφει ὁ Molino στῆν ἀφιέρωσή του, ἡ Casulana ἦταν αὐτή πού τοῦ δίδαξε τὴν τέχνη τῆς μουσικῆς σύνθεσης στά γηρατεῖά του (*in questa mia grave età... dalla virtù vostra, atta ad accendere ogni fredda mente e desiderio di gloria, sieno stati a me sparsi li primi ammaestramenti di questa scientia*)⁶⁰. Τόν ἐπόμενο χρόνο ἀκολούθησε ἡ ἔκδοση, μέ ἐπιμέλεια τῆς Casulana, μιᾶς δεύτερης συλλογῆς πρόσφατα συνθεμένων μαδριγαλίων τοῦ Molino, πού τῆς τά εἶχε χαρίσει ὁ γηραιὸς μαθητῆς τῆς (*Di M. Antonio Molino il secondo libro de madrigali a quatro voci, con uno dialogo a otto, novamente da lui composti et per Antonio Gardano stampati et dati in luce*, In Venetia, appresso di Antonio Gardano, 1569)⁶¹. Περιλαμβάνει εἴκοσι μαδριγάλια (κανένα σέ greghesco) καί εἶναι ἀφιερωμένη στὸν Βενετό Capitano τῆς Βιτσέντζας Φραγκίσκο Pesaro («*il Magnifico Messer Antonio*», γράφει ἡ Casulana στῆν ἀφιέρωσή της, «*hoggimai di grande età, e dotato de la virtù della Musica, mi ha fatto dono d' alcuni suoi Madrigali composti nuovamente*»)⁶².

Ὅμως ὁ Molino ἦταν γενικότερα γνωστός στοὺς μουσικούς κύκλους τῆς Βενετίας ὄχι μόνο ὡς μουσικός ἀλλὰ καί ὡς πάτρωνας τῆς μουσικῆς καί τῶν μουσικῶν τῆς ἐποχῆς του. Τό 1570 τυπώθηκαν στή Βενετία δύο μουσικῆς συλλογές ἀφιερωμένες σ' αὐτόν, ἡ μιὰ τοῦ διάσημου συνθέτη τῆς ἐποχῆς Φιλίππου de Monte, τυπωμένη μέ

57. Renato Giazotto, *Harmonici concerti in aere veneto*, Ρώμη 1954, σ. 17.

58. *Bibliografia*, τ. 2, σ. 1163-1164, ἀρ. 1877.

59. Βλ. Beatrice Pescarelli, *I madrigali di Maddalena Casulana*, Φλωρεντία 1979, σσ. 5-20.

60. Βλ. ὀλόκληρη τὴν ἀφιέρωση στό βιβλίο τῆς B. Pescarelli, ὁ. π., σ. 10.

61. *Bibliografia*, τ. 2, σ. 1164, ἀρ. 1878.

62. Βλ. ὀλόκληρη τὴν ἀφιέρωση στό βιβλίο τῆς B. Pescarelli, ὁ. π., σσ. 11-12.

δαπάνες του επίσης συνθέτη Λεάνδρου Mira, που αποκαλεί τον Molino «πατέρα της μουσικής» (*padre della Musica*)⁶³, και ή άλλη του ακόμη διασημότερου Άνδρέα Gabrieli, που εκφράζεται με μεγάλο θαυμασμό για τις τόσο ψιμες και πραγματικά εκπληκτικές για την ηλικία του Molino επιδόσεις του στη σύνθεση (*con maravigliosa virtù, superando la gravezza de gli anni, havete in ogni tempo felicemente accresciuto nuovo vigore al nobilissimo ingegno vostro, come hora (oltre i molti segni) dalle cose della Musica evidentemente appare, nelle quali siete in pochi mesi divenuto tale, ch' ognun vi ammira per gli rari frutti ch' in questa etade si veggono uscir dal vostro divino intelletto*)⁶⁴. Οι ιδιαίτερα στενές σχέσεις του Molino με τον Άνδρέα Gabrieli αποτυπώνονται έναργότερα στην αφιέρωση μιᾶς συλλογῆς του δευτέρου, που τυπώθηκε ἕναν χρόνο αργότερα (*Greghesche et iustiniane a tre voci, novamente composte e date in luce, In Venetia, Apresso li Figliuoli di Antonio Gardano, 1571*)⁶⁵. Μέ τη συλλογή αὐτή ἡ greghesca, περιβαλλόμενη με τό κύρος του Gabrieli, αποκρυσταλλώνεται ὡς μουσικό εἶδος με σαφέστερα κωμικό χαρακτήρα⁶⁶. Ἡ συλλογή περιλαμβάνει δέκα greghesche, σέ κείμενα του Molino, καί εἶναι αφιερωμένη στόν Βενετό εὐγενή Ἰερώνυμο Orio, Proveditore delle Gambarare, ὕστερα ἀπό ὑπόδειξη του ἴδιου του Molino, που ἦταν φίλος του Orio. Καί στην αφιέρωση αὐτή ὁ Gabrieli εκφράζεται με ιδιαίτερο σεβασμό γιά τόν Molino, που τόν αποκαλεῖ «πατέρα καί κύριό» του (*essendomi misser Antonio Molino, cognominato Burchiela, stato sempre come padre e signore, per le sue singolari virtù*)⁶⁷.

63. *Bibliografia*, τ. 1, σσ. 494-495, ἀρ. 754.

64. *Bibliografia*, τ. 1, σσ. 679-680, ἀρ. 1035· βλ. καί P. Fabbri, *ἴ. π.*, σσ. 188-189.

65. *Bibliografia*, τ. 1, σσ. 675-676, ἀρ. 1027.

66. A. Einstein, *ἴ. π.*, σσ. 24-26.

67. *ἴ. π.*, σ. 24.